

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 342.922 (477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.4.11>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Бугайчук Костянтин Леонідович,

orcid.org/0000-0003-2429-5010

доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів
Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті автор розглянув особливості організації роботи органів судової влади та доступу до правосуддя в умовах воєнного стану. Проаналізовано зміст законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про судоустрій і статус суддів», рішень та рекомендацій Ради суддів України з питань забезпечення стабільності судової системи України. Підкреслено, що чинне законодавство України та документи органів суддівського самоврядування визначають, що погіршення стану здійснення правосуддя навіть в умовах війни та надзвичайного стану є неприпустимим, права і свободи людини повинні захищатися судами незалежно від режиму життєдіяльності держави.

Доведено, що з початком військової агресії було вжито низку нормативно-правових та організаційних заходів, спрямованих на зміну юрисдикції судів, врегулювання питань проходження служби в органах судової влади, складання, направлення та надання процесуальних документів, проведення судових засідань.

Вивчено рекомендації Консультативної ради європейських суддів щодо застосування інформаційних технологій у сфері правосуддя, які доцільно імплементувати в національну практику з метою забезпечення ефективності та безперервності судового процесу в умовах надзвичайних ситуацій. Доведено, що використання сучасних інформаційних технологій у роботі органів судової влади має ґрунтуватися на принципах верховенства права, судової автономії, доступності та якості, забезпечення цілісності даних та їх безпеки.

Визначено шляхи вдосконалення законодавства України в частині розробки та впровадження алгоритмів відновлення роботи органів судової влади на деокупованих територіях, зокрема в рамках реалізації стабілізаційних заходів.

Ключові слова: воєнний стан, правовий режим воєнного стану, судова політика, суд, суддя, правосуддя, стабілізаційні заходи.

Buhaichuk Kostyantyn. Features of the organization of access to justice during the legal regime of martial state

In the article, the author considered the peculiarities of the organization of the work of judicial authorities and access to justice during martial law. The contents of the laws of Ukraine "On the legal regime of martial law", "On the judicial system and the status of judges", decisions and recommendations of the Council of Judges of Ukraine on issues of ensuring the stability of the judicial system of Ukraine were analyzed. It was emphasized that the current legislation of Ukraine and the documents of judicial self-government bodies determine that the deterioration of the administration of justice even under conditions of war and state of emergency is unacceptable, human rights and freedoms must be protected by the courts regardless of the state's regime of life.

It has been proven that with the beginning of the military aggression, a number of regulatory and organizational measures were taken aimed at changing the jurisdiction of courts, regulating

issues of service in judicial authorities, drafting, forwarding and providing procedural documents, holding court hearings.

The recommendations of the Advisory Council of European judges on the application of information technologies in the field of justice, which should be implemented in national practice in order to ensure the efficiency and continuity of the judicial process in emergency conditions, were studied. It has been proven that the use of modern information technologies in the work of judicial authorities should be based on the principles of the rule of law, judicial autonomy, availability and quality, ensuring the integrity of data and their security.

Ways to improve the legislation of Ukraine in terms of the development and implementation of algorithms for restoring the work of judicial authorities in the de-occupied territories, in particular within the framework of the implementation of stabilization measures, have been identified.

Key words: *martial law, legal regime of martial law, judicial policy, court, judge, justice, stabilization measures.*

Військова агресія РФ, що триває вже більше двох років, суттєво вплинула на загальну діяльність та організацію роботи усіх гілок державної влади. Безумовно, що в цьому аспекті питання діяльності судів та загальна організація доступу до правосуддя набуває особливої актуальності. Це зумовлюється тим, що по-перше, внаслідок бойових дій громадяни держави залишилися без належного доступу до органів судової влади, по-друге, численні злочини країни-окупанта та певна дезорганізація управлінської вертикалі призвели до зростання звернень громадян до судів з питань визнання особи загиблою або безвісно відсутньою, вступу до спадщини, вирішення сімейних справ, подання позовів проти незаконних дій та рішень органів виконавчої влади тощо. Таким чином, захист та відновлення порушених прав громадян, здійснення правосуддя відповідно до норм і положень чинного законодавства України залишається пріоритетним завданням судової влади протягом усього періоду дії правового режиму воєнного стану.

Станом на січень 2024 року в Україні було знищено чи пошкоджено 131 будівлю суду (15 з них – вщент знищені, 116 – пошкоджені). За підрахунками Державної судової адміністрації України, на відновлення цих будівель потрібно 2 млрд грн. Крім того, за даними Вищої ради правосуддя, станом на березень 2024 року не працюють 33 суди в Луганській області, 45 – у Донецькій, 27 – в АР Крим, 11 – у Харківській, 23 – у Запорізькій, два – у Херсонській, а також один суд – у Сумській області. Водночас суди, які розташовані близько до лінії розмежування, працюють в екстремальних умовах через постійні

обстріли країни-окупанта [1]. Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що належне наукове опрацювання організаційно-правових питань діяльності органів судової влади на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку держави та в умовах правового режиму воєнного стану набуває особливої актуальності та доцільності.

Питанням діяльності органів судової влади та здійснення судочинства під час дії правового режиму воєнного стану були присвячені праці К. Гельвельчук, П. Давиденка, М. Кравцової, І. Міщук, М. Поліщука, М. Смоковича, О. Шишименко [2–8]. Разом із цим багато із вказаних праць розглядають здійснення під час дії воєнного стану лише окремих видів судочинства (цивільне, адміністративне). Тому вважаємо, що відповідне питання потребує більш комплексного опрацювання в т. ч. з урахуванням загальних питань збереження стійкості системи судоустрою та забезпечення її належного адміністрування під час дії спеціальних правових режимів.

Мета публікації – проведення аналізу організаційно-правових засад організації діяльності органів судової влади під час дії правового режиму воєнного стану, дослідження особливостей відправлення правосуддя з урахуванням безпекового складника та рекомендацій європейських судових інституцій.

Основним нормативним документом, який встановлює загальні засади судочинства під час дії воєнного стану є Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» (статті 10, 12-2, 26). Відповідно до їх змісту у період дії воєнного стану повноваження судів не можуть бути припинені або

обмежені. На територіях, де введено правовий режим воєнного стану, суди мають діяти виключно в межах повноважень, визначених Основним законом України та іншими нормативно-правовими актами. Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється, створення надзвичайних та особливих судів не допускається. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження відповідних судів [9].

Таким чином, основоположні елементи правового статусу судів та суддів навіть у період воєнного стану мають залишатися без змін, щоб належним чином гарантувати фізичним та юридичним особам захист їхніх прав, свобод та законних інтересів.

Далі слід звернути увагу на положення Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, а саме статті 55, 128 та 147. Так, у разі якщо внаслідок бойових дій, обстрілів інфраструктури чи інших надзвичайних подій здійснювати правосуддя не видається можливим, то територіальну підсудність справи може бути змінено. Відповідну зміну підсудності має ухвалити Вища рада правосуддя за поданням Голови Верховного Суду. У разі зміни територіальної підсудності справу потрібно передати до територіально найближчого суду, і це стосується усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється.

Додатково необхідно зазначити, що у разі зміни територіальної підсудності суддя без його згоди може бути відряджений для здійснення правосуддя до суду, якому визначається територіальна підсудність справ, що перебували у провадженні суду, в якому працює суддя, а в разі відсутності вакансій у цьому суді – до іншого суду того самого рівня і спеціалізації [10].

У березні 2022 року на сайті Ради суддів України були опубліковані рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану [11], які згодом були під-

тверджені рішенням Ради суддів України від 05.08.2022 № 23 «Щодо рекомендацій з організаційних питань роботи суддів в умовах воєнного стану» [12]. Також рішенням Ради суддів України від 14.03.2022 № 10 були затверджені окремі рекомендації щодо організації роботи судів та суддів в умовах воєнного стану [13]. Вищезазначені документи встановлюють такі принципи функціонування судової системи під час дії правового режиму воєнного стану:

1) Робота суду має засновуватися на поточній оперативній ситуації. Особливості роботи конкретного суду визначають збори суддів або Голова суду у разі неможливості провести такі збори. Рішення про режим роботи суду також слід узгоджувати з керівництвом обласних військових адміністрацій.

2) Якщо роботі суду, життю та здоров'ю його співробітників та громадян загрожує небезпека, то його діяльність слід тимчасово припинити до стабілізації ситуації.

3) Необхідно запровадити облік працівників суду (місце знаходження, причини відсутності на роботі, вступ до лав ЗСУ або Сил територіальної оборони). До закінчення військового стану необхідно уникати видачі наказів про звільнення, про відрахування працівників зі штату суду за порушення трудової дисципліни або прогули.

4) Голові суду спільно з іншими посадовими особами судової адміністрації необхідно визначити мінімальну кількість осіб, які повинні знаходитися у приміщенні суду упродовж робочого дня, чітко розподілити між ними функціональні обов'язки, організувати чергування суддів та працівників апаратів судів, обмежити допуск на судові засідання осіб, які не є учасниками відповідного процесу.

5) Вважати за неможливе відкладення судових засідань, на яких має розглядатись питання про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. У цих випадках суд (слідчий суддя) діє на підставі положень чинного кримінального процесуального законодавства.

6) Напрацювати відповідну судову практику виходячи з реалій воєнного часу та необхідності дотримання загальних засад кримінального провадження [11].

Окремо аналізованими документами були визначені умови проходження служби суддями в умовах воєнного стану, які полягають у такому:

1) Не визнається порушенням вимог несумісності ситуація, коли суддя проходить службу у добровольчому формуванні Сил територіальної оборони Збройних Сил України або територіальної громади.

2) Під час виконання суддею завдань, зумовлених участю в національному спротиві, необхідно забезпечувати баланс між кількістю робочого часу, який витрачається на службу, та можливістю виконання безпосередніх обов'язків з відправлення правосуддя.

3) Документом, що підтверджує участь у національному спротиві, є контракт добровольця територіальної оборони або наказ про зарахування для проходження служби у складі добровольчого формування Сил територіальної оборони Збройних Сил України, наказ про зарахування для участі у добровольчому формуванні територіальної громади [13].

Виплата суддівської винагороди має здійснюватися за наявності однієї з таких умов:

- суддя перебуває у відрядженні, оплачуваній відпустці;
- суддя увільнений від виконання обов'язків у зв'язку з призовом на військову службу під час мобілізації на особливий період, зі збереженням місця роботи, посади і середнього заробітку на період проходження військової служби;
- суддя в робочий час виконує обов'язки, пов'язані з участю в національному спротиві;
- суддя не здійснює правосуддя з незалежних від нього причин [13].

В умовах воєнного стану особливої актуальності також набувають питання запровадження в діяльність судової системи України сучасних інформаційних технологій. Це зумовлено як необхідністю дотримання безпекового складника в діяльності суду, так і створенням можливостей для більш швидкого та оптимального проведення судового процесу.

У цьому аспекті зазначимо, що рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21 затверджене Положення про порядок функціонування окремих

підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка являє собою сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів системи [14].

Підсистема відеоконференцзв'язку забезпечує: 1) відео- та звукозапис судових засідань, бронювання (резервування) залів судових засідань, можливість подання учасниками справи під час проведення судового засідання в режимі відеоконференції документів (у тому числі процесуальних документів, письмових та електронних доказів тощо); 2) можливість користувачам брати участь у засіданнях інших органів та установ системи правосуддя в режимі відеоконференції. Особливості порядку проведення таких засідань можуть встановлюватися відповідними органами та установами системи правосуддя.

Підсистема «Електронний суд» забезпечує можливість обміну документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, між користувачем цієї підсистеми та Вищою радою правосуддя, а також отримання інформації про стан і результати розгляду таких документів. Відповідно до вимог чинного законодавства України в обов'язковому порядку у даній підсистемі мають зареєструвати свої електронні кабінети адвокати, нотаріуси, судові експерти, державні та приватні виконавці, органи державної влади та місцевого самоврядування, арбітражні керуючі тощо.

Основними перевагами використання підсистеми «Електронний суд» варто визначити:

– створення можливостей подання до суду в електронному форматі необхідних документів процесуального характеру. До цих документів відповідні особи можуть також додати файли інших форматів (сканкопії, відео, зображення). Також користувач після додавання документів може відслідковувати їх рух, актуальний стан тощо;

– створення можливостей уповноважити іншого користувача системи вчиняти дії в інтересах третьої особи. Відповідна довіреність також формується і надсилається в електронній формі;

– створення можливостей для сплачування відповідних судових послуг і зборів. Інформація про таку сплату автоматично додається до документа, що створюється в підсистемі [14].

Таким чином, для судової системи України в умовах дії правового режиму воєнного стану завдяки сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям були створені належні умови її ефективного функціонування.

Не зайвим буде вказати, що проблема інформатизації та застосування відповідних технологій в організаційній діяльності судів та у сфері відправлення правосуддя набула великої актуальності після пандемії Covid-19, а також із початком вторгнення агресора на територію України. Вирішенню відповідних викликів та завдань деякою мірою має сприяти висновок № 26 (2023) Консультативної ради європейських суддів «Рухаючись вперед: використання допоміжних технологій у судочинстві».

Відповідно до цього документа держави зобов'язані забезпечити ефективний та практичний доступ до правосуддя. У цьому сенсі цифрові та інформаційно-комунікаційні технології виступають засобом, за допомогою якого вони можуть зробити це як за звичайного перебігу подій, так і під час виникнення надзвичайних чи екстрених обставин [15].

Висновок № 26 (2023) рекомендує органам судової влади використовувати такі підходи, методи та засоби для удосконалення роботи судів в т. ч. в умовах надзвичайних ситуацій та спеціальних правових режимів:

1) Засоби обробки даних, цифровий мовний переклад, цифровий запис судових нотаток, рішень і наказів. Інформа-

ція та дані, отримані з матеріалів справи, можуть аналізуватися інструментами обробки даних, для того щоб сприяти доступу до правосуддя шляхом надання громадськості більш доступної інформації.

2) Електронне подання документів, що є передумовою для ефективного використання інформаційних технологій у судовій системі. Вони включають використання цифрових підписів або електронних печаток на документах і процесах, що здійснюються в електронному вигляді.

3) Цифрові системи управління справами. Вони можуть сприяти ідентифікації, групуванню та управлінню тестовими справами та/або масовими позовами. У разі подання великої кількості індивідуальних позовів, які порушують однакові або схожі юридичні питання, системи документообігу та судового адміністрування можуть допомогти зменшити ресурсний тиск на суди та суддів. Автоматизація процесів ведення та обробки справ щодо таких позовів може сприяти їх ефективному, рентабельному і пропорційному вирішенню.

4) Аудіо- та відеоконференції. За їх допомогою можна проводити дистанційні засідання або засідання в змішаному форматі. Вони можуть зменшити вартість і час, витрачений на здійснення судового провадження, та сприяти більш ефективному плануванню засідань [15].

Водночас європейські експерти та представники судової влади наголошують на тому, що застосування інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій має враховувати природу та особливості процесу правосуддя. Це зумовлено тим, що більшість судових рішень є дискреційними та засновані на фактичних даних відповідної судової справи. Інформаційні технології, на їхню думку, також не повинні перешкоджати критичному мисленню суддів, оскільки це може призвести до стагнації чи повної руйнації державної системи правового захисту.

На підставі вищевикладеного посадовим особам органів судової під час дії воєнного стану слід застосовувати відповідні інформаційні технології з урахуванням таких принципів:

1) Верховенства права. Інформаційні технології слід використовувати лише для зміцнення верховенства права

з обов'язковим дотриманням етичних норм та відповідно до змісту основоположних прав і свобод людини.

2) Судова автономія. Інформаційні технології слід використовувати лише для допомоги судам і суддям з питань належного управління процесом правосуддя. Не можна здійснювати делегування функції правосуддя та винесення судових рішень відповідним програмним додаткам чи штучному інтелекту.

3) Доступність і якість. Інформаційні технології повинні посилювати та покращувати доступ до правосуддя для всіх членів суспільства. Сприяння доступності обов'язково вимагає високої якості відповідних технологій.

4) Цілісність, безпека та захист даних. Інформаційні технології повинні підлягати ефективним заходам контролю з метою забезпечення цілісності даних, які використовуються органами судової влади [15].

Вважаємо, що зазначені рекомендації висновку Консультативної ради європейських суддів мають бути імplementовані в роботу вітчизняної судової системи.

Ще один принциповий момент, на який слід звернути увагу, – це питання нормативного врегулювання та організаційного відновлення діяльності органів судової влади на деокупованих територіях. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1219-р затверджений План дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад [16], а 12.05.2023 року Постановою Кабінету Міністрів України № 486 затверджений механізм здійснення підготовчих дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції [17].

Відповідно до зазначених документів міністерствам, іншим органам виконавчої влади належить забезпечити виконання таких заходів:

- відновити діяльність органів місцевого самоврядування та територіальних органів центральних органів виконавчої влади;

- здійснювати інформування жителів адміністративно-територіальної одиниці про стан відновлення деокупованої території;

- організувати надання медичної допомоги, де заклади охорони здоров'я зруйновано та неможливо здійснити

логістичне забезпечення, шляхом організації розгортання тимчасових пунктів надання медичної допомоги у непошкоджених приміщеннях;

- забезпечити відновлення доступу до інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів тощо (всього 86 програмних заходів) [16].

Крім цього, Донецькій та Луганській обласним державним адміністраціям (обласним військовим адміністраціям) рекомендується утворити координаційні ради з питань стабілізації ситуації на деокупованих територіях області та їх реінтеграції. Відповідні координаційні ради за напрямом відновлення роботи органів державної влади повинні забезпечити реалізацію таких заходів: 1) забезпечення діяльності районних військових адміністрацій, військових адміністрацій населених пунктів та підготовка пропозицій щодо їх керівного складу; 2) створення резерву працівників органів державної влади для роботи на деокупованих територіях; 3) сприяння відновленню діяльності органів державної влади; 4) здійснення кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів державної влади; 5) підготовка пропозицій щодо врегулювання міжбюджетних відносин, формування матеріально-технічних та інших резервів (запасів) [17].

Слід звернути увагу на те, що у зазначених документах взагалі не йдеться про відновлення на деокупованих територіях діяльності органів судової влади, що можна визначити як напрям, що потребує відповідного організаційного та правового забезпечення. Відповідне питання має бути вирішено на рівні Державної судової адміністрації та Кабінету Міністрів України шляхом розробки та затвердження спільного документа щодо відновлення роботи органів судової влади на деокупованих територіях, організації їхньої поточної діяльності, взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Особливої уваги в цьому аспекті також заслуговують питання забезпечення безпекового складника будівель та працівників суду, безперебійного електропостачання, доступу до відповідних державних реєстрів, захисту відомчих інформаційних систем тощо.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки та узагальнення:

1. Робота органів судової влади в умовах воєнного стану зазнала суттєвих змін внаслідок розширення зони бойових дій на територію прикордонних областей України, погіршення загальної безпекової ситуації, масової міграції населення, що вплинули на відтік кваліфікованих кадрів.

2. Із початком військових дій керівництво Державної судової адміністрації, Вища рада правосуддя та Рада суддів України вжили належних організаційних заходів щодо стабілізації роботи судової системи та вирішення поточних питань зі здійснення правосуддя під час дії правового режиму воєнного стану.

3. Керівними документами, що були ухвалені Радою суддів України, було визначено, що погіршення стану відправлення правосуддя є недопустимим і у відповідних умовах права і свободи людини мають захищатися судами незалежно від режиму життєдіяльності держави. Таким чином, були вирішені питання підслідності, врегульовані особливості здійснення трудових право-

відносин, дотримання правил особистої безпеки персоналу та ін.

4. В умовах надзвичайних правових режимів особливої актуальності набувають питання використання сучасних інформаційних технологій в т.ч. у сфері правосуддя. Європейські експерти наголошують на необхідності максимального використання таких технологій з метою організаційної підтримки судового процесу, забезпечення його оперативності та безпеки. У цьому питанні маємо підкреслити необхідність здійснення повноцінної імплементації в національну практику положень висновку № 26 (2023) Консультативної ради європейських суддів «Рухаючись вперед: використання допоміжних технологій у судочинстві».

5. Вважаємо за необхідне удосконалити зміст чинних нормативно-правових актів у частині визначення базових алгоритмів та типових дій щодо відновлення діяльності органів судової влади на деокупованих територіях. Відповідні документи мають бути розроблені та погоджені всіма уповноваженими суб'єктами з боку органів як судової, так і виконавчої влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Судочинство під час війни: судді ВС розповіли про виклики та особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану / Офіційний сайт Верховного суду України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1576075/> (дата звернення: 29.06.2024)
2. Гельвельчук К. О. Реалізація права особи на судовий захист в умовах воєнного стану. Матеріали VII Міжнародного молодіжного наукового юридичного форуму, м. Київ, Національний авіаційний університет, 16-17 травня 2024 р. С. 68-71.
3. Давиденко П. О., Уколова В. О., Уколова Є. О. Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 168–170. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/15>
4. Кравцова М. О., Дацюк Т. К. Особливості роботи судів в умовах військового стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 390–394. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.72>
5. Міщук І. В., Киричук Б. С. Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий правопис*. 2023. № 1. С. 200–205. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.35>
6. Поліщук М. Г. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 168–170. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/35>
7. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету*. Серія «Право». 2022 Вип. 70. С. 450–455. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>
8. Шишименко О. І. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Приватне право в умовах війни : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2022. С. 558–562.

9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 27.06.2024)
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 27.06.2024)
11. Рекомендації роботи судів в умовах воєнного стану / Офіційний сайт Ради суддів України (02.03.2022). URL: https://ibit.ly/W4_Uz (дата звернення: 29.06.2024)
12. Щодо рекомендацій з організаційних питань роботи суддів в умовах воєнного стану : Рішення Ради суддів України від 05.08.2022 № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0023414-22#Text> (дата звернення: 29.06.2024)
13. Про затвердження окремих рекомендацій з організаційних питань роботи суддів в умовах воєнного стану : Рішення Ради суддів України від 14.03.2022 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0010414-22#n3> (дата звернення: 29.06.2024)
14. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
15. Висновок № 26 (2023) Консультативної ради європейських суддів «Рухаючись вперед: використання допоміжних технологій у судочинстві» / Офіційний сайт Вищої ради правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes> (дата звернення: 29.06.2024)
16. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1219-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#n8> (дата звернення: 29.06.2024)
17. Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2023 № 486. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.06.2024)